

UOT 321 (091); 34 (091)**QƏDİM ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ CİNAYƏT VƏ CƏZA
MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR****E.Q.NƏBİYEV*****Bakı Dövlət Universiteti*
*nebiyev elbay@gmail.ru***

Məqalədə Qədim Şərq ölkələrində - Misirdə, Babildə, Hindistanda, İranda və Çində cinayət və cəza məsələlərindən, bu sahədə olan səciyyəvi cəhətlərdən bəhs olunur. Müqayisəli yanaşma əsasında göstərilən ölkələrdə cinayət və cəza hissələrində oxşar və fərqli cəhətlər önə çəkilmiş və araşdırılmışdır. Qədim dövrün mühüm hüquq abidələri olan Hammurapi Qanunlarında, Manu Qanunlarında, Avestada cinayət və cəza məsələləri xüsusi araşdırma predmeti olmuşdur.

Açar sözlər: Qədim Şərq, cinayət və cəza, qanunvericilik, adətlər, hüquq abidələri

İbtidai icma quruluşu dövründə cinayət və cəza anlayışları mövcud olmamışdır. Lakin bu heç də qəbilə quruluşu dövründə cəmiyyət və onun ayrı-ayrı üzvləri üçün təhlükə yarada biləcək hərəkətlərə yol verilmədiyi anlamına gəlmir. Onlara cinayət əməli kimi baxılırdı. Tayfa və ya qəbilə daxilində ayrı-ayrı şəxslərin mənafeələrinin pozulması onların və ya yaxınlarının şəxsi işi sayılırdı.

Məhsuldar qüvvələrin inkişafı nəticəsində insanları istismar etmək, izafi məhsul əldə etmək, qul əməyindən istifadə etmək üçün iqtisadi imkanlar yaranmışdır. Məhz bu zaman ayrı-ayrı şəxslərin, qəbilə və ya tayfanın mənafeələrini pozan təhlükəli əməllərə münasibət dəyişdi.

Quldarlıq dövründə isə insanın öldürülməsi ölünün və ya qətlə yetirənin sinfi mənsubiyyətindən asılı olaraq bir halda təhlükəli əməl sayılır, digər halda ən təhlükəli cinayətlərdən biri idi. Cəza tədbirləri müəyyən olunarkən də sinfi mənsubiyyət həlledici rol oynayırdı.

Qəbilə quruluşu dövründən qalmış qan intiqamı qədim cəmiyyətdə qalsa da, bu adətdən yalnız azadlar arasında istifadə oluna bilirdi. Qul sahibi quldan qisas almır, qul isə quldardan qisas ala bilməzdi. Qəbilə quruluşu dövründən qalmış icmadan qovma artıq qula şamil olunmurdu. Bu cəza yalnız azad adama tətbiq oluna bilirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Qulun qovulması tamamilə mənasız idi, çünki belə olduğu təqdirdə o, əslində öz arzusuna çatmış olardı,

yəni qul heç nə itirmir, əksinə azadlıq əldə edirdi.

İstər quldarlıq cəmiyyətində, istərsə də feodalizm dövründə cinayətin sinfi təbiəti onda təzahür olunur ki, cinayət anlayışı hakim sinfin hüquq düşüncəsinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Belə ki, quldar cəmiyyətində cinayət anlayışı quldarların hüquq düşüncəsinə, feodalizm dövründə isə feodalların hüquq düşüncəsinə uyğun idi. Quldar cəmiyyətində insanların hüquq düşüncəsi bir çox halda dini düşüncənin təsiri altında olmuşdur. Feodalizm dövründə də cinayət əməllərinə xeyli sayda din əleyhinə cinayətlər daxil idi. Bu da ondan irəli gəlir ki, antaqonist siniflərin mövcudluğu şəraitində cinayət və qeyri-cinayət əməllərinin anlayışı bir çox halda bir-birinə zidd idi. Antaqonist siniflər üçün cinayət anlayışı ümumi ola bilməzdi, çünki onların iqtisadi vəziyyəti və bundan irəli gələn hüquqi və siyasi görüşlər köklü surətdə fərqlənir.

Sinfi cəmiyyətin müxtəlif inkişaf mərhələlərində onlara müvafiq cəza sistemləri də mövcud olmuşdur. Cinayətkarlıqla mübarizədə ölüm cəzası və cismani cəzalardan, həbsdə saxlama və sürgündən, əmlak və digər hüquqlardan məhrum etmədən, rüsvayedicə cəzalardan geniş istifadə olunsa da, cinayətkarlıqdan etibarlı müdafiə yaratmaq mümkün olmamış, onların sayı isə getdikcə artmışdır ki, bunun da səbəblərini həmin quruluşların kökündə axtarmaq lazımdır.

Cəzanın tətbiqi təcrübəsinə tarixi və müasir aspektdən yanaşdıqda onun sinfi xarakterini və spesifik sosial rolunu, habelə sinfi cəmiyyətin müxtəlif inkişaf mərhələlərində onun tətbiqi tendensiyaları kimi ümumi cəhətlərini qeyd etmək lazımdır.

Cəmiyyətin mövcudluğuna, ictimai və dövlət quruluşunun əsaslarına qəsd edənlərə qarşı özünümüdafiə vasitəsi kimi çıxış edən cəza qədim dövrdə hakim sinfin maraqlarına uyğun müəyyən olunur və tətbiq olunurdu. Cəza vasitəsilə hakim sinfi ona sərfəli olan davranış qaydalarının müdafiəsini təmin etməyə çalışırdı.

Cəzaların tətbiqində səciyyəvi tendensiya isə ondan ibarət olmuşdur ki, sinfi mübarizə kəskinləşdiyi dövrlərdə cəzalar da şiddətlənir, onların tətbiqi sferası genişləndirirdi.

Qədim dövrdə və orta əsrlərdə ən geniş yayılmış cəza növü ölüm cəzası idi. Qədim dövrdə ölüm cəzasını nəzərdə tutan hökm həmin ərazidə qəbul olunmuş formada həyata keçirilirdi.

Tarixin ön çağlarında quldarlıq cəmiyyətində meydana gəlmiş ölüm cəzası müxtəlif tarixi dövrlərdə təkcə cəza olaraq qalmamış, həm də “təhlükəli” adamların məhkəməsiz məhv edilməsi vasitəsi olmuşdur. Bunu təsdiq etmək üçün təkcə qədim və orta əsr hüquq abidələrini nəzərdən keçirmək lazım deyil, həm də ötən əsrdə ikinci dünya müharibəsi illərində alman faşistlərinin antropoloji təlimə əsaslanaraq törətdikləri kütləvi qırğınları, SSRİ dönəmində 30-50-ci illərdəki kütləvi represiyaları yada salmaq kifayətdir. Bu cəza növü yalnız XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq təcridcən məhdudlaşdırılmışdır.

Bütün dövrlərdə ölüm cəzasının tətbiqi xeyli dərəcədə şəxsiyyətin

cəmiyyətdəki mövqeyi ilə bağlı olmuşdur. Qədim və orta əsrlərdə insan şəxsiyyətinin təhlükəsizliyi üzərində dövlət qayğısı mövcud olmamışdır. Cəmiyyətdə mənəvi etik və hüquqi təsəvvürlərin zəif olması insan şəxsiyyətini və həyatını mühafizə edən faktorların formalaşmasına imkan verməmişdir.

Yeni dövrdə siyasi inqilabların baş verməsilə burjuva hüququ bərqərar olmuş, nəticədə isə insan şəxsiyyətinə və həyatına münasibət dəyişmişdir. XVIII əsrin sonunda baş vermiş Böyük Fransa inqilabı nəticəsində bərqərar olmuş və inkişaf etmiş burjuva hüququ feodal hüququnun keyfiyyətə fərqlənən yeni hüquqla inqilabi əvəzlənməsinə gətirib çıxardı. İnqilabdan sonra qəbul olunmuş “İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsində” burjuva hüququnun əsas prinsipləri formulə edildi. Azadlıq, mülkiyyət, təhlükəsizlik və zülmə qarşı müqavimət kimi insanın təbii və ayrılmaz hüquqları elan olundu. ABŞ-ın 1776-cı il İstiqlal Bəyannaməsində də insanların yaşamaq, azadlıq, xoşbəxtliyə səy göstərmək kimi ayrılmaz hüquqları bəyan olundu.

XIX əsrdən başlayaraq insan şəxsiyyəti və onun qorunması dövlət üçün ümumi və əsas prinsip kimi formalaşmağa başlamışdır. Bu zəmində də ölüm cəzasına münasibət dəyişir. Qədim zamanlarda ucuz başa gəlidiyi üçün edam cəzasının tətbiqinə maneəsiz yol verildiyi halda, yeni dövrdə əksinə onun ayrı-ayrı hallarda tətbiqinin zəruriliyini sübut etmək lazım gəlirdi. Yeni dövrdə insana istirab verən və onu dəhşətə gətirən açıq edamlar tədricən ləğv edilir. Ümumiyyətlə ölüm cəzasına bir mənalı münasibət yoxdur. Onun tətbiqini rədd edən və ya onun tətbiqinə haqq qazandıran çoxsaylı təlimlərə, mülahizələrə rast gəlmək olar.

Qədim dövr qanunvericiliyinin səciyyəvi cəhətlərindən biri obyektiv təqsirləndirmənin mövcudluğu olmuşdur. Qədim Misirdə dövləti cinayətlərə görə törədilən cinayətlə heç bir əlaqəsi olmayan şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin yaxınlarının) cəzalandırılması bunu təsdiq edir. Obyektiv təqsirləndirmə prinsipinə Qədim Babilə, Çində və digər ölkələrdə də rast gəlmək olar.

Qədim dövrün bir çox adətləri, səciyyəvi cəhətləri dövrün ən görkəmli qanunvericisi, Babil sülaləsinin altıncı şahı olan Hammurapinin adı ilə bağlı qanunlarda öz əksini tapmışdır. Hammurapi Qanunları ailə-nikah, xidməti-əmlak və maliyyə-kommersiya münasibətlərini nizamlamaqla yanaşı vəzifə və adi cinayətlərə görə cəzalardan, ayrı-ayrı mütəxəssislər tərəfindən sifarişləri vicdansızcasına və etinasızlıqla yerinə yetirilməsinə görə təqiblərdən bəhs edir (1,12). Təntənəli Proloqda deyilir ki, allah Marduk Hammurapini “insanları ədalətli idarə etmək və ölkəyə xoşbəxtlik bəxş etmək üçün” göndərmişdir.

Qədim adətlərdən biri qəbilə icması üçün səciyyəvi olan qan intiqamı artıq Qədim Misirdə, Qədim Babilə ləğv olunmuşdu. İzafe məhsulun yaranması ilə əlaqədar qan intiqamının hegemonluğuna son qoyuldu. Qisası pul cəriməsi əvəz etdi. Sınıf cəmiyyətin erkən inkişaf mərhələsində qisasla pul verib azad olunma arasında seçim zərərçəkmişin və ya onun ailəsinin (qəbilənin) işi idi. Bunu xett qanunnaməsindən də görmək olar. Burada təqsirləndirilən şəxsin ölməli və ya pul verməli olduğunu müəyyən etmək hüququ “qan

sahibinə” verilmişdir. Şah bu məsələyə müdaxilə etmirdi. Pulun məbləği də onu maraqlandırmırdı. Adət və ya qanun ümumi norma müəyyənləşdirənə qədər bu barədə tərəflər öz aralarında razılığa gəlməli idi.

Qədim Babilə Hammurapi Qanunlarında da (e.ə. XVIII əsr) qan intiqamını cərimə əvəz etmişdir. Bir halda bu cür əməl dövlət tərəfindən cəzalandırılır, digər halda cinayətkar zərərçəkmişə və ya onun qohumlarına ödənc haqqı verməli idi. Cərimənin həcmi isə həm cinayətin ağırlığından, həm də tərəflərin sosial mənsubiyyətindən asılı idi. Qanunların 202-204-cü maddələri deyilənləri təsdiq edir. Əgər şəxs özündən yüksək şəxsi vurarsa ona öküz dərisindən hazırlanmış qamçı ilə 60 zərbə vurulmalıdır. Avilum özünə bərabər şəxsin yanağına vurarsa, o zaman bir mina gümüş (500 qr.) ödəməli idi. Muşkenum muşkenumun yanağına zərbə endirərdisə o, 10 sikl gümüş (6 dəfə az) ödəməli idi.¹

Qədim Şərq ölkələrinin cinayət və cəza məsələlərinə diqqət verdikdə ümumi cəhətlərlə yanaşı bir sıra spesifik cəhətlər də nəzərə çarpır. Ümumən götürdükdə isə Qədim Şərq ölkələrinin qanunvericiliyi ilk növbədə dövlət və ictimai quruluşun keşiyində dayanırdı. Lakin bəzi ölkələrdə bu barədə danışılarsa da digərlərində qanunverici dövləti cinayətlərə xüsusi diqqət verməməyi üstün tutmuşdur. Belə ki, Qədim Misirdə dövlətə qarşı cinayətlərə xüsusi önəm verilirdi. Dövlətə qarşı xəyanət, üsyan və sui qəsd hallarında tək cəza təqsirləndirilən şəxs deyil, onun anası, bacıları, bütün ailəsi cəzalandırılırdı. Üstəlik, qiyamçı dəfn olunmaq hüququndan məhrum olunurdu. Ağır cinayətlər sırasında dövlət sirrini yayma göstərilirdi. Lakin Qədim Babil dövlətində Şah Hammurapinin dövründə, Qədim Hindistanda (Manu Qanunlarında) dövləti cinayətlərə xüsusi önəm verilmirdi.

Qədim Misirdə ağır cinayətlərə allaha həsr olunmuş heyvanın qəsdən öldürülməsi, qaraleyləyin, pişiyin, bayquşun və s. öldürülməsi, çirkabın Nilə axıdılması, qəbirlərin açılması, Abidosda qadağan olunmuş zonada dəfn olunması, kahinlər tərəfindən qurbanlıq kimi qeydə alınana qədər keçilərin, buzovların və başqa heyvanların qurban verilməsi aid edilirdi. Ağır cinayətlər sırasında Totu allahın müqəddəs kitablarında ifadə olunan müalicə qaydalarını pozmanı, yeni rəqs icad etmə və ya yeni mahnı tərtib etməni göstərmək olar. Bundan əlavə andı pozma, adam öldürmə, yalan məlumat vermə ağır cinayət sayılmaqla ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı. Oğurluğa, yanğın törətməyə görə cinayətkarın əli kəsilirdi. Şikəstetmə cəzaları saxta möhür düzəltmə, saxta pul kəsmə (bu halda cinayətkarın hər iki əli kəsilirdi) cinayətlərinə də şamil edilirdi. Zinakarlıq halında qadının burnu kəsilirdi. Zorlama cinayətində axtalama tətbiq olunurdu. Qeyri-qanuni yollarla yaşama vasitələri əldə etmə, yaşama vasitələri barədə yalan məlumatlar vermə cəzalandırılırdı.

Qədim Şərq ölkələrində, xüsusən də Qədim Misir və Qədim Çində atanın

¹ Bütün qanunvericilik materialı “Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Под ред. З.М. Черниловского. М., 1984” kitabından götürülmüşdür.

nüfuzu yüksək tutulurdu. Atanın öldürülməsi ən ağır və amansız cəzaya səbəb olurdu. Belə ki, Qədim Misirdə bu cür cinayətkarın öncə ətini bədəninə qoparıb sonra tikan üstə qoyub yandırıldılar. Qədim Çində atanın öldürülməsi hökmdarın öldürülməsinə bərabər tutulurdu.

Qədim Misirdən fərqli olaraq Qədim Babildə qanunverici ailə əleyhinə olan cinayətlərdən daha ətraflı bəhs edir. Ailə əleyhinə və cinsi cinayətlərdən Hammurapi Qanunları ər-arvadlıq sədaqətini pozma və yaxın qohumlarla cinsi əlaqə əməllərinə toxunur, dul qadının ikinci nikahını cəzalandırırdı.

Zina etmiş arvadı, habelə həmin cinayətin iştirakçısını suya atırdılar (129-cu maddə.). Lakin ər arvadını bağışladığı halda şah məşuqu da bağışlayırdı. Qədim Hindistanda isə qadının analoji cinayətinə görə onu itlərin gəmişdirilməsinə atırdılar. Kənar şəxslə cinsi əlaqəyə arvad deyil, gəlin girədisə təqsirli zinakar (kişi) edam olunurdu. Bu halda kişi tərəfindən zorakılıqdan istifadə etməsi güman olunur (130-cu mad.). Kimsə arvadı sədaqətsizlikdə ittiham edədisə həmin qadın ittihamın əsassız olduğunu sübut etmək üçün “suya girməli” idi, yəni suyla xüsusi sınaqdan keçməli idi. Güman etmək olar ki, bu zaman arvad suda boğulmaq təhlükəsi ilə üzləşirdi. Qadın sınaqdan uğurla çıxardısa o zaman onu zinakarlıqda əsassız ittiham edən şəxsin namus-suzluq əlaməti olaraq saçları qırılırdı. Arvadın sədaqətsizliyi cəzalandırılırdı. Ər isə arvadına xəyanət edə bilər, hətta evə aşna da gətirə bilərdi. Bu da ailədə kişinin üstünlüyünü bir daha nümayiş etdirirdi. Qanunların 135-b maddəsi deyilənləri təsdiq edir. Belə ki, birinci ərindən azyaşlı uşaqları olan dul qadın məhkəmənin icazəsi olmadan ikinci dəfə ərə gedədisə onu ölüm cəzası gözləyirdi.

Bundan əlavə Hammurapi Qanunları yaxın qohumlar arasında cinsi əlaqələri də cəzalandırırdı. Belə ki, atanın ölümündən sonra anası ilə əlaqədə olan oğul anası ilə birlikdə yandırılırdı. Qızı ilə əlaqəyə girmiş ata həmin ərazidən qovulurdu. Öz oğlunun arvadı ilə əlaqəyə girmiş ataya suda boğma vasitəsilə ölüm cəzası verilirdi. Atanın ölümündən sonra ögey oğulla ögey ananın əlaqəsi birincinin evdən qovulması ilə cəzalandırılırdı. Lakin ögey ananın övladları olduğu halda bu müddəə tətbiq olunurdu.

Cinayət qanunu valideynlərlə övladlar arasında münasibətləri də tənzimləyirdi. Atanın hakimiyyətini mühafizə edən qanun ataya zərbə endirmək üstündə onun əlinin kəsilməsini nəzərdə tuturdu (195-ci mad.). Bununla belə qanunlar uşaqları baş verə biləcək valideyn özbaşınalığından müdafiə edirdi. Qanunda göstərilirdi ki, ata yalnız məhkəmə qaydasında oğlundan imtina edə bilər və onu vərəsəlikdən məhrum edə bilərdi və bu, oğul təkrarən ciddi xəta törətdikdə baş verə bilərdi (168, 169-cu mad.). Bu cəhətdən qədim şumer qanunları daha ciddi idi: öz valideynlərindən imtina etmiş oğul qovula bilərdi.

Cinayət qanunları valideynlərlə oğulluğa götürülmüş övladlar arasında münasibətlərə də toxunurdu. Bəzi hallarda öz atası və anasından imtina etmiş övladlığa götürülmüş oğulun dili kəsilə bilərdi (192-ci mad.), övladlığa götürülən öz valideynlərini tapdıqda övladlığa götürəni tərk etmək fikrinə

düşdükdə isə onun gözləri çıxarıla bilərdi (193-cü mad.).

Hammurapi Qanunlarında qəbilə tayfa münasibətlərinin qalıqlarına da rast gəlmək olar. Bu sıraya: a) cinayətkarın şəxsiyyəti məlum olmadıqda icma ərazisində həmin cinayətə görə bütün icmanın məsuliyyət daşması (23, 24-cü mad.); b) valideynlərin törətdikləri cinayətlərə görə uşaqların məsuliyyət daşması (116, 210, 230-cu mad.); c) cinayətkarın həmin ərazidən və ya “evdən” qovulması (154, 158-ci mad.)

Hammurapi Qanunlarında qəbilə-tayfa münasibətlərinin qalıqlarından biri olan talion (“bərabərə görə bərabər”) da qan intiqamı qədər qədim olmuşdur. Lakin birincinin ömrü qan intiqamından daha uzun oldu. Bu prinsip bir sıra hallarda cəzanın həddi müəyyən olunarkən (gözə göz, dişə diş) tətbiq olunurdu. Hərfi mənada bu o deməkdir ki, qarşı tərəfə vurulan xəsarət eyni ilə zərər vurana yetirilməlidir. Lakin bunun üçün hər iki tərəf eyni sosial pillədə durmalıdır (məs. avilum olmalıdır). Zərərçəkmiş müşkenum və ya qul olduqda isə təqsirli şəxs cərimə ödəməyə və əmlak zərərinin ödənilməsinə məcbur edilirdi. Belə ki, avilum özünə bərabərin gözünü çıxarıdırsa zərərçəkmişin gözü çıxarılır (196-cı mad.). Lakin o, müşkenumun gözünü çıxardıqda və ya sümüyünü sındırdıqda cərimə qaydasında bir mina gümüş ödəməli idi (198-ci mad.) Analoji xəsarət qula yetirildikdə şəxs onun ağasına qulun qiymətinin yarısı həcmində ödənc ödəməli idi.

Zahirən talionda yalnız qəddarlıq nəzərə çarpır. Lakin qədim insanlar üçün bu, cəzanı məntiqi məhdudlaşdırma üsulu idi: sənə vurulan zərərdən artıq zərər vurulmasın! Ədalət haqqında ibtidai təsəvvürlər əsasında formalaşmış bu cür yanaşmada düşmənin səni, sənin qəbiləni, sənin tayfanı zəiflətdiyi qədər onu zəiflətmək ideyası durur. Sınıf cəmiyyətə və dövlətə keçidlə talionun əsasını təşkil edən ədalətli cəza ideyası öz əvvəlki “ümuminsani” xarakterini itirir. Tərəflərin sosial bərabərliyi bərabər əvəz çıxmanın zəruri şərtinə çevrilir: istismarçı və istismar olunan yerdə talion tətbiq oluna bilməz.

Qanunların 3-cü maddəsində talionun özünəməxsus ifadəsi olan qayda öz əksini tapmışdır. Burada göstərilirdi ki, yalançı ittihamçını (böhtançını) təqsirləndirilən şəxsə verilə biləcək cəza qədər cəza gözləyirdi: başqasını əsassız olaraq adam öldürmədə ittiham edən şəxs özü öldürülməlidir.

Cinayətin xarakterinə görə talion prinsipini sözün dəqiq mənasında (“bərabərə görə bərabər”) tətbiq etmək mümkün olmadıqda fiksiyadan istifadə olunurdu: itaətsizlik göstərən qulun qulağı kəsilir (282-ci mad.), uğursuz əməliyyat aparmış həkimin barmaqları kəsilirdi (218-ci mad.) və s. Bu da bəzən rəmzi talion adlanır.

Göründüyü kimi, Hammurapi Qanunları ilə müəyyən olunmuş cəzalar sınıfı xarakter daşıyırdı. Talion prinsipinin məhdud xarakter daşması ilə yanaşı cinayətkarın və zərərçəkmişin sınıfı mənsubiyyətindən asılı olaraq eyni cinayətə görə müxtəlif cəzalar verilirdi. Məs., avilum özünə bərabər şəxsin (avilumun) yanağına vurarsa bir mina gümüş ödəməli idi. Lakin şəxs həmin xəsarəti yüksək təbəqənin nümayəndəsinə yetirərdisə onun cəzası qat-qat ağır

olurdu. Qul ağanın yanağına vurardısı onun qulağı kəsilirdi. Avilumdan fərqli olaraq müşkenum müşkenuma vurduğu zərbəyə görə daha az məbləğ ödəyirdi.

Hammurapi Qanunlarının sinfi xarakteri oğurluğa görə təyin olunan cəzalarda da özünü göstərirdi. Belə ki, oğurlanan əşyanın on qatına və ya otuz qatına bərabər cəriməni ödəyə bilməyən imkansız şəxsə ölüm cəzası verilirdi.

Bütün Qədim Şərqlərdə olduğu kimi Qədim Babilə də cəzalar ilk növbədə quldarlıq quruluşunun müdafiəsinə yönəlmişdi. Qulun oğurlanması ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı. Qaçmış qulun gizlədilməsinə görə də həmin cəza verilirdi.

Qul şərtsiz ağasına tabe olmalı idi. Hətta cüzi itaətsizliyə görə qul sahibi qulu cəzalandıra bilərdi. 282-ci maddədə göstərilirdi ki, qul ağasına “sən mənim ağam deyilsən” deməsinə görə sonuncu onun qulağını kəsə bilərdi.

Hammurapi Qanunlarına aşağıdakı cəza növləri məlum idi: edam cəzası, şikəstətmə cəzaları, cismani cəzalar (qamçı ilə zərbələr vurma), şərəfsizlik nişanı vurma, doğma yerdən və ya doğma evdən qovma, pul cərimələri, gələcəkdə həmin vəzifə tutmaq hüququndan məhrum etməklə vəzifədən azad etmə.

Qədim Babilə ölüm cəzası geniş yayılmışdı. 30 halda edam cəzasına rast gəlmək olur. Bu cəzanın müxtəlif amansız növlərindən (suda boğma, yandırma, payaya keçirmə, boğazdan asma) istifadə olunurdu.

Şikəstətmə cəzaları əsasən talion zamanı tətbiq olunurdu. Diqqəti çəkən cəhət ondadır ki, cinayətin törədilməsində əsas rol oynayan təqsirli şəxsin müvafiq bədən hissələri cəzalandırılırdı. Məs. atanı vuran oğulun əli kəsilirdi.

Bununla belə Hammurapi Qanunlarında cəzanın yumşadılması hallarına da təsadüf olunur. Belə ki, 207-ci maddəyə əsasən savaşa zamanı adam öldürmə baş verdikdə qatilin öldürmək niyyəti olmadığı aşkarlanarsa ona ölüm cəzası deyil, cərimə tətbiq olunurdu. Bu müddəadan göründüyü kimi qanunverici qəsd və qəsd olmadan törədilən cinayətləri fərqləndirməyə cəhd edir.

Qədim Misirdən fərqli olaraq şah Hammurapinin dövründə Qədim Babilə dövləti cinayətlərdən xüsusi danışılmırdı. Bundan əlavə, bir sıra ağır cinayətlər – dini cinayətlər, qəsdən adam öldürmə barədə də demək olar ki, danışılmır. Qanunverici yalnız dövlət quruluşuna qəsd edən şəxslərin gizlədilməsinə görə məsuliyyət müəyyən edir. Belə ki, Qanunnamənin 109-cu maddəsində göstərilir ki, aşxanacının evində sui qəsdçilər toplanarsa və o sonuncuları şah sarayına ələ verməzsə onda aşxanacı ölümə məhkum olmalıdır. Qanunnamədə dini-siyasi sistemin müdafiəsinə yönəlmiş maddəyə də təsadüf olunur. Belə ki, 110-cu maddəyə əsasən içki içmək üçün aşxananın qapısını açan və ya oraya daxil olan kahinəni yandırmaq yolu ilə ölüm cəzası gözləyirdi.

Güman etmək olar ki, ağır cinayətlərə görə ölüm cəzasının verilməsi təbii hal olduğundan qanunverici onların üzərində xüsusi olaraq dayanmağı və buna diqqət verməyi məqsədə müvafiq saymamışdır.

Qədim Hindistanda qanun və hüququn qarşılıqlı əlaqəsi spesifik sivilizasiya xarakteri daşımışdır. Burada dini-mənəvi problemlər önə çəkilmişdir

(3,193). *Manu Qanunları* – qədim hind ədəbiyyatının abidəsi və tarixi mənbəyidir. Bu qanunlarda pislənən, qadağan olunmuş əməllərdən, onlara görə nəzərdə tutulan cəzalardan bəhs olunur. Qanunvericiliyin əsasını təşkil edən dharmaşastralarda mülki və cinayət qanunvericiliyinin müddəaları ilə yanaşı müxtəlif varna üzvlərinin vəzifələrinə, ailə həyatının normalarına, ibadət və hətta sanitar-gigiyenik qaydalara və s. rast gəlinir (7, 6).

Bəzi hallar istisna olmaqla Qədim Hindistanda *Manu Qanunlarında* da (tərtib olunması e.ə. II – eramızın II əsrlərində güman olunur) şah və mövcud rejimə qarşı yönəlmiş əməllərə xüsusi diqqət verilmir. Belə ki, *Qanunların VIII fəslində* göstəriləndiyi kimi ticarəti şahın inhisarında olan malları ölkədən çıxaran tacirin bütün əmlakı müsadirə olunmalıdır. IX fəsilə isə şah anbarlarına sındırmaqla daxil olub onun fillərini, atlarını oğurlayan şəxslərin ciddi cəzalandırılacağından bəhs olunur. Bu fəsilə həm də şəhər səddini və ya şəhər darvazasını sındıran, xəndəklərini basdıran şəxslərin ölkədən dərhal sürgün olunması barədə göstəriş verilir.

Hammurapi Qanunlarında ədalət mühakiməsinin təmin olunmasına yönəlmiş maddələr də yer almışdır. Belə ki, hakimin öz hökmünü dəyişməsinə görə (güman etmək olar ki, rüşvət almış hakimin hərəkətlərindən söhbət gedir) onun cəzalandırılması nəzərdə tutulur. Hakim hökm çıxarıb həbdə qeyd etdikdən sonra onu dəyişərsə 12 qat həcmdə iddianın qiymətini ödəməli və gələcəkdə həmin vəzifəni tutmaq hüququnu itirməklə tutduğu vəzifədən azad olunurdu. Yalan ittihama görə də ölüm cəzası verilirdi. Təqsirləndirilən şəxsə ölüm cəzası nəzərdə tutulduğuna görə yalan şahidliyə görə də edam cəzası tətbiq oluna bilərdi. Əmlak mübahisəsindən söhbət gədirsə iddianın həcmi qədər cərimə verilə bilərdi.

Qeyd olunduğu kimi *Hammurapi Qanunlarında* ümumi formada qəsdən adam öldürmə haqqında danışılmır. Lakin bir sıra hallarda bilmədən adam öldürməyə görə təqsirli şəxsə (və ya onun oğlu və ya qızına) ölüm cəzasının verilməsini nəzərə alsaq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, qəsdən adam öldürmə hallarında da ölüm cəzası verilirdi.

Qanunnamənin bəzi digər maddələri də deyilənləri dolayı yolla təsdiqləyir. Belə ki, 1-ci maddəyə müvafiq olaraq adam öldürmədə yalan ittihama görə ölüm cəzası (güman etmək olar ki, bu cəza təqsirləndirilən şəxsə də nəzərdə tutulurdu) verilirdi. 3-cü maddəyə görə isə təqsirləndirilən şəxsə ölüm cəzası nəzərdə tutan iş üzrə yalan ifadə verməyə görə ölüm cəzası verilirdi. Ərini öldürən arvada payaya keçirmə cəzası tətbiq olunurdu (153-cü mad.).

Qanunnamədə bilmədən adam öldürmə hallarında da cəza nəzərdə tutulurdu. Məs. 229 və 230-cu maddələrə görə bənnanın pis tikdiyi ev sonralar uçub ev sahibinin ölümünə səbəb olarsa bənnanın öldürülməli, bu hadisə nəticəsində ev sahibinin oğlu ölərsə onda bənnanın oğlu öldürülməli idi. Evin uçması nəticəsində qul həlak olduqda isə bənnanın ev sahibinə qul verməli idi. Göründüyü kimi, sonuncu halda əmlak zərəri ödənilirdi. Uğursuz müalicəyə görə həkimin məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdu. Cərrahın uğursuz əməliyyatı

nəticəsində xəstə ölərdisə həkimin əli kəsilirdi. Həkimin əməliyyatı nəticəsində qul öldükdə birinci, qulun sahibinə qul verməli idi.

Bir uşağı əmizdirməyi öhdəsinə götürmüş dayə valideynlərinin icazəsi olmadan digər uşağa da döş verməyi üzərinə götürürsə və nəticədə uşaq ölərsə həmin qadının döşü kəsilirdi.

Bəzən şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə cəza tədbirləri müəyyən olunarkən təqsir məsələləri müəyyən rol oynayırdı. Qanunlarda subyektiv təqsirliliyin tanınmasının əlamətlərinə təsadüf olunur. Belə ki, 206-cı maddədə deyilir ki, dalaşma zamanı kimsə başqasını vurub onu yaralayarsa bilmədən bərk vurduğu barədə and içməlidir və bu halda yalnız müalicəyə görə həkim haqqını ödəməlidir. Bu ehtiyatsızlıq zərbəsinin nəticəsi ölüm olarsa 207 və 208-ci maddələrdən görüldüyü kimi təqsirləndirilən şəxs həcmi ölənə sinfi vəziyyəti ilə müəyyən olunan cərimə ödəməlidir.

Öküz yolda kimsəni buynuzlayarsa və zərərçəkmiş ölərdisə sahibi məsuliyyət daşıyırdı. Lakim əgər şəhər hakimiyyəti qarşısında sahib öküzü buynuz vuran olduğu barədə xəbərdar edilərdisə və o bədbəxt hadisənin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməzdisə bu zaman o məsuliyyət daşıyır.

Lakin bəzən subyektiv cəhət nəzərə alınmır və təqsiri olmayan şəxslərə də cəzanın verilməsi hallarına təsadüf olunur. Qanunnamənin 230, 210-cu maddələri talionun dəqiq həyata keçirilməsinə xidmət etmişdir. 230-cu maddəyə əsasən bənnanın tikdiyi evin uçması nəticəsində ev sahibinin oğlu həlak olurdusa onda bənnanın oğlunu öldürürdülər. Eyni ilə 210-cu maddədə bildirilirdi ki, hamilə qadına vurulan zərbə nəticəsində sonuncu ölərdisə təqsirli şəxsin qızı öldürülürdü. Heç bir təqsiri olmayan şəxslərin başqasının təqsirinə görə məsuliyyət halları onu göstərir ki, ibtidai icma quruluşu dövründən qalmış kollektiv, ilk növbədə ailə məsuliyyəti haqqında təsəvvürlər tam aradan qaldırılmamış və uzun müddət sinfi cəmiyyət şəraitində mövcud olmuşdur.

Göründüyü kimi, Hammurapi Qanunlarında şəxsiyyət, mülkiyyət əleyhinə əməllər, ailə və peşə vəzifəsini pozma, əxlaqsız hərəkətlər cinayət sayılırdı.

Qədim Hindistanda Manu Qanunlarında cinayət və cəza məsələlərinə xeyli diqqət verilmişdir. Burada qəsd və ehtiyatsızlıq, ilk hüquqpozma və residiv, ağır və yüngül cinayətlər fərqləndirilirdi. Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər “zorakılıq” anlayışı ilə ifadə olunmuşdu. İlk növbədə adam öldürmə və bədən xəsarəti önə çəkilməmişdi. Bu cinayətlərə görə cəzaların sərtliyi həm onların ağırlıq dərəcəsi, həm də cinayətkarın və zərərçəkmişin sosial vəziyyətindən asılı idi.

Qədim Hindistanda səciyyəvi cəhətlərdən biri adam öldürmə traktovkasında dharmashastranın “zəruri müdafiə” anlayışını formulə etməsidir. Göstərilir ki, qatil “özünü müdafiə edərkən, qurbanlıq hədiyyələrini mühafizə edərkən, qadınları və brəhmənləri müdafiə edərkən” qətlə yetirərsə günahdan və cəzadan azad olunur. (VIII, 349). Burada kimin (qurunun, uşağın, ahılın və ya hətta brəhmənin) öldürülməsinin əhəmiyyəti yoxdur (VIII, 350). Qanun-

larda zorlama cinayətinin əlamətlərinə rast gəlinir (VIII, 364).

Manu qanunlarında sözlə və ya hərəkətlə təhqir etmə cinayətlərinə rast gəlmək olar. Qanunlarda insanların həyatı ilə bərabər onların ləyaqəti silki-varna mənsubiyyətindən asılı olaraq dəyərləndirilirdi. Özünə bərabər və ya yüksək varnanın nümayəndəsi sözlə və ya hərəkətlə təhqirə məruz qaldıqda bir qayda olaraq cərimə cəzası ilə cəzalandırıldığı halda eyni cinayəti şudra “iki dəfə doğulmuşa” qarşı törədərdisə ona sərt cəza – cismani cəza, dilin, dodaqların, əllərin, ayaqların kəsilməsi (VIII, 270), axtalama cəzası (VIII, 282) tətbiq olunurdu.

Hammurapi Qanunlarında mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər xüsusi amansızlıqla cəzalandırılırdı. Saraydan və ya məbəddən əmlak oğurluğuna görə ölüm cəzası verildiyi halda (6-cı mad.) öküz, qoyun, eşşək, donuz və ya barka oğurlandığı halda oğurlanmış əmlakın 30 qat məbləğində cərimə cəzası verilirdi. Oğru bu məbləği ödəyə bilmədikdə isə o ölüm cəzasına məruz qalırdı (8-ci mad.) Bu maddədə göstəriləndiyi kimi muşkenumdan oğurluq edən şəxs oğurlanmış əmlakın 10 qat dəyərini ödəməli, bunu edə bilmədikdə isə o, ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı.

Divarı sındırmaqla oğurluq edən cinayətkar həmin divarın qarşısında edam olunur və orada basdırılırdı (21-ci mad.). Yanğın zamanı oğurluq edəni oda atmaqla cəzalandırılırdılar (25-ci mad.) ki, bunu da qanuniləşdirilmiş məhkəməsiz cəzalandırma kimi qələmə vermək olar.

Şahid və ya müqavilə olmadan azyaşlılardan və qullardan əşya satın alma və ya onlara saxlamağa vermə üstündə ölüm cəzası verilə bilərdi (7-ci mad.). Güman etmək olar ki, bu sərt qayda oğurlanmış əşyanın alınmasının qarşısını almaq və oğrunun ifşa olunmasını asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Hammurapi Qanunlarında qullar üzərində mülkiyyətin müdafiəsinə xüsusi diqqət verilirdi. Qeyd olunduğu kimi saray və məbəd qulunun oğurlanması ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı (15-ci mad.). Qaçmış qulun gizlədilməsi, həmçinin yaxalanmış qulu öz evində saxlaması da ölüm cəzasına səbəb olurdu (18-ci mad.). Qədim şumer qanunlarına görə qaçmış qulu bir ay müddətində gizlətməyə görə qulun əvəzinə qul verilməli və ya 25 sikl məbləğində cərimə ödənilməli idi.

Özgəninkiləşdirilə bilməyən qulun nişanını silən damğavuranın əli kəsilməli, buna təhrik edən isə öldürülməli idi.

Kotanın, qab-qacağın və suyun əldə olunması üçün zəruri olan qurğuların oğurlanması cəzalandırılırdı.

Qanunlar azyaşlı uşaqların oğurlanmasından və köləliyə satılmasından qoruyurdu. Belə əmələ görə ölüm cəzası nəzərdə tutulmuşdu. (14-cü mad.).

Soyğunçuluğa görə də ölüm cəzası verilirdi (22-ci mad.). Soyğunçu hadisə yerində yaxalanmazdysa, o zaman zərərçəkmiş hadisənin baş verdiyi ərazini göstərməli və qarət baş verdiyi ərazidəki icma zərərçəkmişə vurulmuş zərəri tam ödəməli idi. Talan edilmiş şəxs ölərdisə onun qohumlarına 1 mina gümüş ödənilməli idi (23-24-cü mad.).

Hammurapi Qanunları döyüşçülərin şah nadeli olan “ilku” torpaqlarını sui-qəsd cəhdlərindən qoruyurdu. Döyüşçünün əmlakını mənimsəmiş və ya onu muzdlə işləməyə məcbur edib haqqını mənimsəyən rəis öldürülürdü (35-ci mad.).

Manu Qanunlarında da mülkiyyət əleyhinə cinayətlərdən bəhs olunur. Səciyyəvi cəhət oğurluqla soyğunçuluğun fərqləndirilməsidir (VIII, 332). Nəyin və hansı həcmdə oğurlanmasından və cinayətkarın silki-varna mənsubiyyətiindən asılı olaraq cəza müəyyən olunmuşdu. Lakin “köklərin, ağaclardan meyvələrin, od üçün odun və s.” mənimsənilməsi hallarında şəxs cəzadan azad olunurdu (VIII, 339, 341). Maraqlı hal odur ki, “iki dəfə doğulmuşlar” üçün cəzanın ağırlığı artır. Belə hesab olunurdu ki, şudranın təqsiri ilə müqayisədə vayşinin təqsiri 2, kşatrinin 4, brəhmənin isə 8 dəfə çoxdur (VIII, 337, 338). Eyni qaydada oğrunu gizlədib ona işıq, yem, silah və sığınacaq verən şəxslər də cəzalandırılırdı. Oğrunun verdiyi dini qurban kəsməni icra etdiyinə görə mükafat alan brəhmənlər cinayətin iştirakçıları sayılırdı (VIII, 340). Gecə oğurluğu sərt cəzalandırılırdı. Bu cinayəti törədən payaya keçirilirdi (IX, 276). Digər hallarda cərimə, şikəstetmə tətbiq olunurdu. Üçüncü dəfə etdikdə isə ölüm cəzası verilirdi.

Manu Qanunlarında böhtan, zinakarlıq kimi cinayətlər oğurluq və soyğunçuluq cinayətləri ilə bir sırada göstərilmişdir (VIII, 386). Qanunlar oğurları, zinakarları, böhtançıları, zalımları insafsız, çirkin adamlara aid edirdi (VIII, 387).

Qədim Çinin hüquq sistemində cinayət və cəza məsələləri xüsusi yer tutur. Erkən zamanlarda təşəkkül tapmış Qədim Çinin hüquq mədəniyyəti cinayət məsuliyyətinin və cəza sisteminin ümumi prinsiplərinin işlənilib hazırlanmasına öz təsirini göstərdi. Məhz cinayət və cəza sferası konfusiçilərlə leqistlər arasında ciddi mübahisə predmeti olmuşdur (birincilər idarəçilik sistemində əxlaq normalarına, ikincilər isə cəzalara üstünlük verirdilər). Məs., leqistlərdən fərqli olaraq konfusiçilər cinayətkarın təqsiri olmayan qohumlarının cəzalandırılması əleyhinə, cəzanın ağırlığının cinayətin ağırlığına uyğun gəlməsinə tərəfdar çıxırdılar. Bütün bunlar qanunvericiliyə və məhkəmə təcürübəsinə öz təsirini göstərdi (6, 104).

Qədim Çin cinayət hüququnda iştirakçılıq, residiv, təqsirin forması kimi anlayışlara, obyektiv təqsirləndirməyə təsadüf olunur. Belə ki, əməllərin cinayətlər sırasına aid edilməsi, onların ağırlıq dərəcəsinin müəyyən edilməsi hüquqi konsepsiyalardan (konfusiçilik və leqist) çox asılı idi. Bununla belə dövlət başçısının (imperatorun) subyektiv iradəsinə də nəzərdən qaçırmaq olmaz. Cinayət əməllərinin qeyri-müəyyən xarakter daşmasını və onların cinayət hüququ sferasından kənara çıxmasını da qeyd etmək lazımdır. Məs., borcunu ödəyə bilməyən borclunun cinayət təqiblərinə məruz qalması halları məlum idi.

Qədim Çində cinayət və cəza məsələləri daim diqqət mərkəzində olmuş və cinayət sayılan əməllərin sayı getdikcə artmışdır. Məs., Cjou dövründə (e.ə. XI- e.ə. III əsrlər) cinayətlərin 500 növü məlum idi. Bu sırada dövləti

cinayətlər birinci yerdə dururdu. Bu cür cinayətlərənin biri imperatora xəyanət cinayəti idi. Qədim Çində xəyanət anlayışına e.ə. V-IV əsrlərdə rast gəlmək olur. Sin şahlığı dövründə (e.ə. III əsr) ağır dövləti cinayətlərdən biri konfusiçilik məsləhətli qadağan olunmuş ədəbiyyatın saxlanılması idi. E.ə. IV-III əsrlərdə məbəddən oğurluq etmə, sitayiş predmetlərinin oğurluğu, xəsarət yetirmə, böhtan, ordudan fərarilik cinayətləri məlum idi. Konfusiçilik kanonlarına uyğun olaraq erkən zamanlardan ataya, ailədə böyüklərə hörmətsizlik cinayətləri fərqləndirilmişdi.

Cinayət və cəza məsələləri avesta qanunvericiliyi ilə də hərtərəfli və dəqiq reqlamentləşdirilən məsələlər olmuşdur. Normativ göstərişləri ehtiva edən Vendidatın müvafiq fəsillərində, habelə Avestanın digər hissələrinin ayrı-ayrı hüquqi müddəalarında cinayətin anlayışı, onun subyektləri və obyektləri, ayrı-ayrı növləri, cəzanın hədləri və s. barədə məlumat verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avestada silki mənsubiyyətdən asılı olaraq cinayətlərin fərdiləşməsinə təsadüf olunmur (4,5. 96,48).

Manu Qanunlarında olduğu kimi Avestada da təkrar cinayətə görə daha ağır cəza müəyyən olunmuşdu. Avestada cəzanın həcmi törədilən cinayətlərin sayına mütənasib olaraq artırdı.

Avestaya görə cinayətin subyekti həm insan, həm də heyvan olduğu göstərilir. Cinayətin subyekti anlayışının kökündə şəxsin dini mənsubiyyəti durur. Cinayətin subyekti kimi insanlar mömin-məzdəkilərə və başqa cür düşünənlərə bölünürdü. İlk növbədə cinayətin subyektləri məzdəkilərə qarşı duran sektantlar sayılırdı. Pisləyin mənbəyi olan Anqra-Maynyu divlər divi adlanmaqla həm də qatil kimi göstərilirdi. Məzdəkilərə gəldikdə isə bütün Ahura-Mazda qanunlarının pozulması hallarında onlar cinayətin subyektləri sayılırdı.

Obyektiv təqsirləndirmə Avestadan da yan keçməmişdir. Belə ki, cinayətin subyektləri cinayətkarla yanaşı onun yaxın qohumları və ya ailə üzvləri idi. Onlar cinayətkarla bərabər məsuliyyət daşıyırdı. Cinayətlərin subyektləri sırasında Avestada heyvanlar, quşlar göstərilirdi.

Avestada cinayətin subyektiv tərəfinin xeyli dərəcədə işlənilib hazırlanmasına rast gəlmək olar. Avestaya görə təqsirin müəyyən olunması cinayətin tövsifi, cəzanın müəyyənləşdirilməsi üçün zəruri şərtidir. Avesta qəsdən törədilən cinayətləri “təsadüfən”, yəni qəsd olmadan törədilən cinayətlərdən, ilk dəfə törədilən cinayətləri və təkrar cinayətləri fərqləndirir. Affekt vəziyyətində törədilən cinayətlər də məlum idi.

Avestada din əleyhinə, şəxsiyyət əleyhinə, heyvanlar əleyhinə, əmlak cinayətlərinə, əxlaq əleyhinə, təbiət əleyhinə cinayətlərə rast gəlinir. Burada cəzaya Anqra-Maynyudan qaynaqlanan pisləyin zəruri əvəzi kimi baxılır, konkret cinayətə görə dəqiq cəza müəyyən olunurdu.

Avestada aşağıdakı cəza sistemi müəyyən olunmuşdu: a) ölüm cəzası; b) həbsxana; c) cismani cəzalar, ç) təqsiri yuma; d) qan intiqamı.

Cəza sahəsində Qədim Hindistan hüququnda səciyyəvi cəhətlərdən biri

ondadır ki, cəza sosial-siyasi məna kəsb edirdi. Cəza nəinki əmələ görə sitəm qismində çıxış edir, həm də ictimai həyatın təşkili üçün hökmdarın əlində bir vasitə idi. Ona görə də cəzaya cəmiyyəti qaydada saxlayan, dharmanın icrasına şərait yaradan yüksək qüvvə kimi baxılırdı. Manu Qanunlarında deyilirdi: “Cəza bütün insanları idarə edir. Cəza mühafizə edir, hamı yatan vaxt cəza sayıq olur; müdriklər cəzanı dharmanın təcəssümü elan etmişlər” (VII, 18, habelə 20,21, 24 və başqaları). Cismani cəzalar verilməsindən və təhqiramizlikdən tutmuş (alına və baldıra damğa vurmaq) ölüm cəzasınadək olan cəzalar öz amansızlığı ilə seçilirdi. Manu Qanunlarında cəzaların xüsusi siyahısı yoxdur. Burada ölüm cəzası, şikəstetmə, damğalama, köləliyə çevirmə və s. cəzalardan bəhs olunur. Ölüm cəzası işgəncə və əzab verməklə müşayiət olunurdu. Tonqalda yandırma, suda boğma, payaya keçirmə kimi işgəncələr tətbiq olunurdu. Cismani cəzalardan geniş istifadə olunurdu. Əllərin, ayaqların, burunun, qulaqların, dilin kəsilməsi və gözlərin çıxarılması geniş vüsət almışdır. Evin divarını sökmə yolu ilə gecə törədilmiş oğurluğa görə oğrunun hər iki əli kəsildikdən sonra o, iti payaya keçirilirdi (IX, 276). Varnadan, icmadan sürgün etmək sərt cəzalara aid edilirdi. Kastadan kənar vəziyyət isə arzu olunmaz hal idi. Bu vəziyyətə düşməməkdən ötrü xüsusi təmizlənmə mərasimindən keçmək tələb olunurdu (XI, 106, 140, 209, 214 və s.). Yuxarıda Qədim Hindistan hüququnun silki-kasta xarakteri barədə danışıldı. Bu prinsip məhz cəzalar sistemində xüsusilə aydın təzahür etmişdir. Göstərmək kifayətdir ki, Qanunlar brəhmənlər varnasından başqa qalan bütün varnalara münasibətdə ölüm cəzasına yol verirdi. Ölüm cəzası əvəzinə isə brəhmənin başı qırılırdı (VIII, 379). Hammurapi Qanunlarından fərqli olaraq, Manu Qanunlarının başqa bir xüsusiyyəti cəzalarda rəmzi talion prinsipinin əks etdirilməsindən ibarət idi. VIII fəslin 280-ci maddəsi buna misal ola bilər. Həmin maddədə dəyənəklə başqasının qolunu sındırmış şəxsin əlinin kəsilməsi və s. nəzərdə tutulurdu. Cərimələrin dərəcəsi də zərərçəkmişin sosial vəziyyəti ilə müəyyən olunurdu. Qanunlar brəhmənə ölüm cəzasının verilməsini tövsiyə etmirdi (VIII, 379-381).

Dini cəza, epitemiya: mərasimi pozmaqdan tutmuş cinayət əməllərinə qədər (o cümlədən qəsd olmadığı hallar daxil olmaqla) müxtəlif xətalara görə təyin olunurdu. Eyni xətaya görə brəhmən ən yüngül epitemiyadan tutmuş edam cəzası daxil olmaqla ən ağırına qədər təyin edə bilərdi. Belə ki, brəhmənin qatili ya döyüşçü üçün könüllü olaraq hədəf olmalı, ya öz əmlakını, ya yaşamaq üçün lazım olan əmlakı, yaxud da ev şeyləri ilə birlikdə öz evini “Vedin bilikçisinə” verməli idi (XI, 77). Bu da onu düşünməyə əsas verir ki, brəhmən-hakimlər özünə bərabərlərin ölümündən öz mənafeləri üçün istifadə etməklə faydalanmağı da unutmamışlar. Məsələn, insana əl və ya dəyənək qaldırmış şəxsin əli kəsilməli, qəzəblə təpik vuranın ayağı kəsilməli idi. Ancaq güman etmək olar ki, bu cəzalar daha çox xəbərdaredici xarakter daşıyırdı.

Qədim Çin qanunvericiliyində cəzalara xüsusi diqqət verilirdi. Tarixi ənənəyə görə hələ e.ə. XXIV-XXIII əsrlərdə 5 növdən ibarət cəza sistemi

təşəkkül tapmışdı. Bunlar bədənə şəkillərin döydürülməsi, burnun, ayaqların kəsilməsi, axtalama və ölüm cəzası idi. Bu cəzalara başqa cəzalar (dəyənəklə döymə, köləliyə çevirmə, cərimə) da əlavə oluna bilərdi.

Lakin bu şkalanın bərqərar olması uzun zamandan sonra baş verdi. Hüquq norması qarşısında etik normaların prioriteti, amansız şikəstətmə cəzasının və ya edamin məcburiliyinə neqativ münasibət cəzaların (syən) xüsusi sisteminin tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaratdı.

Geniş yayılmış cəza növlərindən biri olan 100-dən 500-ə qədər dəyənəklə döyülmə ölüm cəzasına bərabər idi. Şanın hakimiyyəti dövrünün əvvəllərində (e.ə. XIV əsr) konfusiçilərin böyük nüfuzu altında cinayətkara qarşı etik təsir normalarına əsaslanan xüsusi rəmzi cəzalar sistemi mövcud idi. Belə ki, burunun kəsilməsi paltarın al-qırmızı rəngə boyanması ilə əvəz edilirdi. Ölüm cəzası – yaxasız əzgin köynəyin geyindirilməsi ilə dəyişdirilirdi və s. Sonrakı dövrlərdə quldarlıq münasibətlərinin bərqərar olduğu və inkişaf etdiyi bir şəraitdə rəmzi cəzalar aradan çıxmağa başladı. Bununla belə, onların qalıqlarına hələ Cjou dövründə (e.ə.XI - e.ə.III əsrlər) rast gəlinirdi.

Qədim Çin hüququnun sonrakı tarixi cəza sisteminin formalaşdırılması və onun sərtləşdirilməsini göstərir. Bunu e.ə. V-IV əsrlərdə müşahidə etmək olar. Cəza qorxuducu xarakter daşımağa başladı. Sərt beşhədli cəza sistemi Sin dövründə (e.ə. III əsrdə) xüsusilə dövləti cinayətlərə görə leqistlər tərəfindən daha da sərtləşdirildi. Bu dövrdə Çində kütləvi cəza növü kimi dövləti cinayətlərə görə ölüm cəzası yalnız cinayətkara tətbiq edilmirdi. Eyni zamanda onun üç nəsil dönməindən ailə üzvlərinin, habelə bir-birilə ellik zəmanətdə olan ailələrin məcburi köləliyə çevrilməsini nəzərdə tutan cəzalandırma sistemi işə salınmışdı. Sərt cəzaların tətbiqində məqsəd həm cinayətkarı cəzalandırmaq, həm də ətrafdakıları qorxutmaq idi. Qiyam və sui-qəsd iştirakçıları qaynadılma və yandırma cəzası ilə cəzalandırılırdı. Əyanlar və varlılar üçün cismani cəzalar cərimə, sürgün, vəzifədən kənarlaşdırma ilə əvəz olunurdu.

Beləliklə, Qədim Şərq ölkələrində ictimai quruluşa və siyasi rejimə qarşı yönələn hərəkətlər ən ağır cinayətlər sayılırdı. Ancaq qanunverici şəxsiyyət, mülkiyyət, şərəf və ləyaqət, əxlaqsızlıq əməllərini, ədalət mühakiməsinə qəsd edən hərəkətləri də diqqətdən kənar qoymamışdır. Bəzi ölkələrin timsalında cinayət hüququna aid bir sıra institutların (iştirakçılıq, residiv, zəruri müdafiə və s.) meydana gəlməsi bu sahənin müəyyən qədər inkişafından xəbər verir. Təqsiri olmayan şəxslərin cəzalandırılması (obyektiv təqsirləndirmə) geniş yayılmışdı. Qan intiqamı bir çoxunda aradan qaldırılmışdı. Dini düşüncənin hüquq düşüncəsinə, cinayət-hüquq normalarının formalaşmasına böyük təsiri diqqəti çəkir. Quldarlıq quruluşunun təbiətindən irəli gələn xüsusiyyətlər qanunvericinin tam ədalətli olmasına mane olan ciddi amillərdən biri idi. Heç bir Qədim Şərq ölkəsində cinayət və cəzaların qəti siyahısı verilməmişdir. Sınıf səciiyyə daşıyan cəzanın məqsədi vahimə, qorxu yaratmaq olmuşdur. İşgəncə ilə müşayiət olunan əzablı ölüm cəzası və digər ağır və alçaldıcı cəzaların mövcudluğu bunu təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Агаев В.Т., Графский В.Г. История государства и права зарубежных стран. Часть 1: Программа курса. Проблемно-тематический курс. 3-е изд., дополненное и переработанное. М., МИЭП, 2008. 20 с.
2. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Под ред. З.М. Черниловского. М.: Юрид. лит.-ра, 1984. 472 с.
3. Маринчев И.В. Некоторые особенности традиционной правовой системы Древней Индии. В кн.: Научно-прикладные аспекты совершенствования деятельности учреждений и органов уголовно-исполнительной системы. Владимир: Вл. Юрид. Институт Федеральн. службы исполнения наказаний, 2010, с.193-195.
4. Меликова М.Ф. Древний Иран. Авеста. / История политических и правовых учений. Древний мир. М.: Наука, 1985. с.95-102.
5. Меликова М.Ф., Ганбаров С.Т. Авеста: вопросы преступления и наказания. // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. Bakı, 1992, № 1, s. 47-56.
6. Məlikova M.F., Nəbiyev E.Q. Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi. Bakı: Elm və həyat, 2005, 464 s.
7. Законы Ману. Перевод С.Д.Эльмановича. Проверенный и исправленный Г.Ф.Ильиным. М.: Наука, 1992, 244 с.

ВОПРОСЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ В СТРАНАХ ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

Э.Н.НАБИЕВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросам преступления и наказания, характерным чертам в этой области в таких странах Древнего Востока как Египет, Вавилон, Индия, Иран, Китай. Путем сравнительного подхода были выявлены общие черты и характерные особенности преступлений и наказаний в указанных странах. Особое внимание было уделено вопросам преступления и наказания, нашедшим свое отражение в таких правовых памятниках древности как Законы Хаммурапи, Законы Ману, Авеста.

Ключевые слова: Древний Восток, преступление и наказание, законодательство, обычаи, правовые памятники

PROBLEMS OF CRIME AND PUNISHMENT IN COUNTRIES OF OLD EAST

E.G.NABIYEV

SUMMARY

This article is dedicated to the problems of crime and punishment as well as their characteristic features in such countries of Old East as Egypt, Vavilon, India, Iran, China. By the comparative approach, the general features and typical peculiarities of crimes and punishment in pointed countries are elucidated. The special attention is focused on the problems of crime and punishment which find the reflection in such ancient lawful memorials as Laws of Hamurappi, Laws of Manu, Avesta.

Key words: Old East, crime and punishment, legislation, traditions, legal monuments